

ЗАМАНАУИ ЖАСТАРДЫҢ СӨЙЛЕУ МӘНЕРІ ТУРАЛЫ

ф.ғ.к.,доцент Акатаева Ш.Б., ф.ғ.к.,доцент Жангабулова З.К.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университети

Тіл байлығы - сөз байлығы. Ал сөз байлығы әр адамның лексикасындағы қолданылатын сөздердің санымен байланысты болғанымен, негізгі байлық – ой байлығы. Сөздерді қиюластырып, ойын әдемі де әсерлі жеткізе білу де – өнер. Сөз қолдану мәдениетін арттыратын негізгі шаралардың бірі - тіл тазалығы. Тіл тазалығы дегенде, ең алдымен ойымыздың, сөзіміздің бөтен, жат элементтермен араласпауы талап етіледі.

Кез-келген адам білімді, тәлім-тәрбиені тіл арқылы алады, мәдениетті, өнерді, ғылымды, техниканы тіл арқылы үйренеді. Тіл – ұлт ерекшеліктерінің бірі, ұлт мәдениетінің бір формасы. Сондықтан, онда әрбір халықтың ұлттық сана-сезімінің, ойлау тәсілінің, мінез-құлқының нысаналары сақталады. Халықтың сондай ерекшеліктері, мәдениеті, әдет-ғұрпы, әдеби мұралары, оның психикалық қалпы тіл арқылы ұрпақтан-ұрпаққа ауысып отырады.

Тіл-адамдардың еңбек ету процесінде, қарым-қатынас жасау тәжірибесінде, сол тілде сөйлейтін халықтың бастан кешірген ұзақ өміріндегі ойлау жұмысының нәтижесі ретінде үнемі дамып отырады. Халықтың тіл қазынасын меңгеру, тілді өткір құрал ретінде қолдана білу – үлкен өнер. Әрбір мәдениетті адам сол өнерді үйренуге, тіл мәдениетін артыруға талпынуы тиіс. Халықтың ұшан-теңіз сөз байлығының ішінен ең қажетті, ең ұтымды тілдік құралдарды таңдап алып, оларды айтылмақ ой мен мәтіннің мазмұнына, мақсатына сай етіп тіркестіре алу үшін білгірлік пен шеберлік қажет.

Тіл мәдениеті дегеніміз – адамдармен тілдік қарым-қатынас негізінде жазбаша және ауызша тілді игеру деңгейі. Ол жалпытілдік норманың сақталуымен, тілдің мазмұндылығымен, ойлылығымен, лексикалық байлығымен, көркемдігімен әрі мәнерлілігімен сипатталады. Жалпы тіл мәдениетіне қатысты анықтамаларды қарастырып отырсақ, тіл мәдениеті дегеніміз сыпайы, ізетті, сауатты сөйлей білу мен жаза білу және сөзді дәл айта білу, оны орнымен, әсерлі етіп қолдана алу шеберлігі [1, 23].

Тіл мәдениетінің басты мәселесі – тілдік құралдардың көмегімен қарым-қатынас жасау барысында адамға ықпал ету. Яғни, тілдің эстетикалық әсер етуіне басты назар аударылуы қажет. Демек, әркімнің жүріс-тұрысында, жалпы болмысында мәдениетті болуының қажеттігі сияқты сөйлеу, жазу үстінде де адамның әр сөзді, сөз тіркесі мен сөйлемді тиісті мағынасында ғана емес, соған қоса тартымды, әсерлі қолдана білуі кең мағынадағы рухани мәдениеттіліктің бір саласы ретінде қаралуы тиіс.

Тіл қарым қатынас құралы. Әрбір айтылған сөз арқылы адамның ой-өрісінің, рухани байлығының, ортасының, тәрбиесінің қандай екенін байқауға болады. «Кісіге қарап сөз алма, сөзіне қарап кісіні ал», - деп ұлы

Абай тегін айтпаған. Ана тілінің сөз байлығын игерген, сөз құдіретіне түсінген, тіл тазалығында өзіне де, өзгеге де талап қоя алатын адам тіліміздің тазалығына, сөзді қалай болса солай қолдануға жол бермейді [2, 5]. Үлкен кісілер «сөздің құдіретінен» қорқып, ауыздан шыққан әрбір сөзге абай болып, ойланып барып сөйлеген. Абай атамыз: «Сүймек, сезбек, кейімек, харекет қылмақ, жүгірмек, Ақылмен ойлап сөйлемек...», – дейді. Ал қазірде керемет бай, көркем, әдемі тілімізден жұрнақ та қалмай бара жатыр десек, шатаспағанымыз. Неге? Себебі бүгінде біздің қатарластарымыз мүлдем батыстанып барады. Қазіргі жаһандану заманында батыстан келіп жатқан тоқтаусыз ақпараттар легі жастардың тіліне қатты әсерін тигізуде. Қазіргі жастар сөйлесу барысында ағылшын сөздерін көп қолданады. Мәселен, *изи – оңай, рендомда бардық – кездойсоқ бардық, чекай – тексерші, сорри, сорян – кешір, мей би – мүмкін, мамми – мама – анашым, френд – досым, лав – сүйу, жақсы көру, гоу–жүр, лол (aughing out loud) – қатты күлу, рофл (Rolling on the Floor Laughing) –күлкілі – шутка – қалжың, пруф – дәлел, плиз – өтіну* т.б.

Қазірде жастардың аузынан *О, изи зой бұл! Чекай, плиз! Сорри! Мен оны лав қой! Сорян, братан!* деген сияқты не ағылшынша емес, не қазақша деуге болмайтын қойыртпақ тілқолданыстарды тыңдап отырған адам, қандай ортаға түсіп кеткенін білмей, таңқалары анық. Сол сияқты орыс сөздерімен де араласқан сленгтер жастар тілінде өте көп ұшырасады. Мысалы, *респект–керемет, точняк–дәл, туса – жиын, хавчик – ас, инфасотка – 100 % сенімді ақпарат, агриться – жындану, здорово – привет – сәлем, боратуха – аға, бауырым, мешат етпеш – кедергі келтірмеші, батя – әке, сеструха – қарындас, потеря болу – алаңду, абыржу, препод – эдвайзер-оқытушы общяга – жатақхана, инет–интернет, читалка – оқу залы, внеаудиторка – аудиториядан тыс тапсырма, маршутка – қоғамдық көлік* т.б. Байқаусызда қағып кетсең «широкийсың ба не?» деп ұрынарға қара таппай тұрады.

Тек орыс, ағылшын сөздері ғана емес, қазіргі жастардың қазақ сөздерінің өзін қатырып қолданатындары шамалы. Мәселен, *шаймашы, кумашы, шайып кетті – түсініксіз болып кетті* мағынасында, *тартыл – жақында, тізесі шыққан әңгіме –таптаурын болған әңгіме, шелек болу – өзінше болу* т.б. Бұрынғы «әже» демей сүт ішпейтін немерелер қазірде «*ажека*» деп әжелеріне ақыл айтып отырады. Неге? Себебі, «*Айналайын, құлыным, құлдығың болайын*» деп, бар мейірін немересіне төгіп отыратын әжелер жоқ қазірде. Қазіргі әжелердің өздерінің тілі бұзылған. «*Ой, мой внучок*», «*Доча, балашка, боташка*» деп жатады. Сол сияқты үйдің бөлмелерінің өзінің қазақша атаулары ұмытылып, «*жатын бөлме – спальная комната*», «*балалар бөлмесі – детская комната*», «*ас бөлмесі – кухня*», «*ауыз үй – прихожка*», «*дәліз – коридор*» болып қолданылуға құлағымыз үйреніп кеткен.

Қазіргі жастар тілінде ешбір ақылға сыймайтын «фразеологизмдер» де жетерлік. Мысалы, жастар тілінің шұбарланғанын тек орыс-ағылшын сөздерін қосып, жаргондармен сөйлеуінен ғана емес, қазақша тұрақты тіркестерді де сөйлеу тілінде әбден бұзып, қалай болса солай

қолданатындығын көруге болады. Мәселен, *поставить на место – орнына қою*; Бұл тіркес таза калька болса, *пожирать глазами – көзімен адам жеу* тұрақты тіркесі де калька, бірақ бұл тіркесте бейнелілік жақсы сақталған. Осылардың қатарына *лақтырып кету, лапша ілу, құлақтан тебу, алдап кету, сындырып кету, бөшке домалату – жала жабу, фарын сындыру, дать в глаз* т.б. тұрақты тіркестерді жатқызуға болады. Бұл – орыс тілінің әсерінен сөйлеу тіліне әбден дендеп кеткен. Жастардың сөйлеу тілінде жиі кездесетін тіркестер.

Кейбір тіркестердің пайда болу, жасалу мотивациясы бірден түсінікті. Жастар тілінде «*алдап кету*» мағынасындағы жиі қолданылатын «*Қоянның суретін салып кету*» – бүгінгі ұрпақтың бала кезінде көріп өскен «*Қап, бәлем, қоян!*» мультфильміндегі қоянның қасқырды үнемі алдап кетуі, күліп тұруы осы фразеологизмдердің жасалуына, қалыптасуына уәж болған деуге болады. Ал енді бір тіркестердегі образдылықты мүлде қабылдай алмайсыз. Әдемі киім киген адам туралы «*жынды болып киініп алу*», әдемі қызбен немесе жігітпен танысу – «*жынды қызбен танысу*». Бұл мәліметтер қазақ тілінің келешекте мәнерлілігінің азаятындығын көрсетеді. Тұтытуда болмаған асыл сөздер тот басқан сайын қажетсіз бола беретіні түсінікті.

Ана тілін жақсы білетін бар қазақтың міндеті жаһандану заманында қазақ болып қалу үшін ата бабамыз қалдырған ұлт тіліндегі сөз жауһарларын ұмытпау, жастардың тіліне дарыту, олардың сүреңсіз сөз қолданыстарына бақылау жасау, кейінгі ұрпаққа бұзбай табыстау.

Қазақ тілі қазақ ұлтының мәдени мұрасын, бастан кешкен тарихын ұмыттырмай еске алады, ұрпақтан ұрпаққа табыстайды, сондайақ, дәстүр сабақтастығын жалғастырады, санада қайта жаңғыртады, қазақтардың рухани экологиялық ортасын сақтайды.

Кез-келген тәуелсіз мемлекеттің ең басты қағидасы - мемлекеттік тілді құрметтеу. Мемлекеттік тілі жойылған елдің келешегі жоқ екені баршаға аян. Сөз құрамы – ғасырлар бойы жасалып, қалыптасып ұрпақтан-ұрпаққа ауысып келе жатқан бай қазына, қасиетті мұра. Әр ұрпақ оны қадірлеуге, ілгері дамытуға міндетті. Жастардың жаргон сөздерге құмар болуына өздерін ғана кінәлау дұрыс емес, тәрбие алған отбасының, қоршаған ортасының да кінәсі бар. Мектепте ұстаздарымыздан, отбасынан тыйым болмаса, сленг сөздерді қолдануымыз дұрыс сияқты көрінеді.

Қазіргі жастар көркем әдебиет оқымаймыз, оқығанмен кітап сөздерін көп жастар түсіне бермейді. Өйткені, кітаптың орнын, әлемді жаулаған компьютер толықтырып отыр. Ал, компьютерге әуес болып, соған тәуелденген баладан не күтуге болады? Менің қатарластарым әдебиет әлемінен алшақтап, арзанқол сөздермен көмкерілген ғаламтор ішіне еніп кеткен. Соның салдарынан жастардың көбі қазақша айтар ойын жеткізе алмай «ия, жоқ» деген сөздермен шектеледі.

Міне, бүгінгі күнгі жастар тәрбиесіндегі көкейтесті мәселенің ең бастысы – жастардың тілі болуы керек. Егер әрбір сөзді орнымен жұмсай біліп, айтқан ойы мазмұнды, нысанаға дәл тиетіндей ұғымды шығып, тыңдаушысын баурап алардай әсерлі болса, ана тіліміздің мәртебесі

көтерілер еді. Жастық шақ жақсы қасиеттерді бойға сіңіру кезеңі екендігіне ешкімнің де дауы болмаса керек.

Жастық шақ рухани қор жинау кезеңі. Оған көп нәрсе үйрену керек пе? Керек. Білім қажет пе? Қажет. Жақсыдан ғибрат, оны көкейге түюге тиісті ме? Тиісті. Осының бәрін ескере отырып, жастарымыз сөйлеу мәдениетін сақтап, өзге тілдегі сөздерді шұбарлап, өз тілімізді талан-таражға салмаудың амалын қарастыруы тиіс. Ол үшін, біріншіден, отбасы, яғни ата-аналар балаларының сөз әдебіне, тіл мәдениетіне мән беріп, сөйлеу әдебін қадағалап отырса. Екіншіден, ортаның әсері, айналасының, достарының дөрекі сөздерінің әсері үлкен. Сондықтан адам ондай ортадан үнемі аулақ ұстап отыруы тиіс. Үшіншіден, көркем әдебиетті оқуға деген оқушылардың қызығушылығын арттырудың жолын қарастыру [3, 132]. Ұлттық тілді жүрегінде от жалыны бар, отаны үшін жанын пидә етуге әзір, кеудесінде ұлттық рухы бар қазақ қана қадірлеп, қастерлей алады. Қазіргі жоғары оқу орнының негізгі мақсаты студенттің білімін, біліктілігін, дағдысын қалыптастыруға қол жеткізу ғана емес, ұлттық тәрбие негізінде қоғамның белсенді азаматын, жоғары мәдениетті кәсіби маман тұлғасын қалыптастыру. Қоғамда болып жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, гуманитарлық білім беруді күшейту, білім сапасын көтеру және студенттердің оқу-тәрбие үрдісіне қарым-қатынас сипатының өзгеруі кәсіби білім беру жүйесіне түбегейлі өзгерістер қажеттілігін туғызуда. Яғни, әрбір ел басқаратын, қоғам болашағы үшін елге қызмет жасайтын әрбір жас өзінің ана тілін ерекше құрметтеп, тіл тазалығын сақтап, кәсіби тұрғыда мәдениетті сөйлей білуі қазіргі заман талабы, әрбір адамзат міндеті екенін ескеруіміз қажет. Ана тілін жақсы білетін бар қазақтың міндеті жаһандану заманында қазақ болып қалу үшін ата бабамыз қалдырған ұлт тіліндегі сөз жауһарларын ұмытпау, жастардың тіліне дарыту, олардың сүреңсіз сөз қолданыстарына бақылау жасау, кейінгі ұрпаққа бұзбай табыстау.

Қазақ тілі қазақ ұлтының мәдени мұрасын, бастан кешкен тарихын ұмыттырмай еске алады, ұрпақтан ұрпаққа табыстайды, сондай-ақ, дәстүр сабақтастығын жалғастырады, санада қайта жаңғыртады, қазақтардың рухани экологиялық ортасын сақтайды.

Лингвэкология тұрғысынан қарағанда тілді тұтынушы адам – тілдік тұлға ретінде ұлттық әдеби тілде сөйлеуге міндетті. Алайда тілдік тұлғалардың әдеби тілді әр түрлі деңгейде меңгеруіне қарай, тілдікмәдени сипаты әр түрлі.

Қорыта келгенде, ана тілін жақсы білетін бар қазақтың міндеті жаһандану заманында қазақ тілінің тазалығын сақтау үшін, жастар ана тіліміздің қадірін білуі үшін, қазақ болып қалу үшін ата бабамыз қалдырған ұлт тіліндегі сөз жауһарларын ұмытпау, жастардың тіліне дарыту, олардың сүреңсіз сөз қолданыстарына бақылау жасау, кейінгі ұрпаққа бұзбай табыстау.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сыздық Р. Тіл мәдениеті және оның проблемалары / Р. Сыздық // Тілдік норма және оның қалыптануы.-Астана: Елорда,2001.- 23 б.
2. Мейірманқұлова Т. Отбасы және тәрбие / Т. Мейірманқұлова //Ұлт тағлымы. 2001.-№7.- 5 б.
3. Балақаев М., Серғалиев М. Қазақ тілінің мәдениеті: Оқулық/М.Балақаев, М. Серғалиев.-Алматы: Зият Пресс, 2004.-132 б.
4. Смағұлова Г. Қазақ фразеологиясы лингвистикалық парадигмаларда. Алматы, 2010. 122-123 б.
5. Уәлиев Н. Сөз мәдениеті / Н. Уәлиев.-Алматы, 2004